

CUỘC SĂN LỪNG NHỮNG NGƯỜI GIÀU Ở NGA

ANDERS ASLUND. *The Hunt for Russia's Riches. Foreign Policy*, Jan./Feb. 2006, p. 43-48.

VIỄN PHỐ
dịch

Lời tòa soạn: Tấn công mạnh mẽ vào các đầu sỏ luôn là việc cấp thiết mà Putin phải làm. Nhưng cách làm của ông lại có thể cản trở nước Nga phát triển. Dù Putin có thể không ưa giới elite giàu có của đất nước ông, nhưng nước Nga vẫn cần họ để tồn tại. Đó là quan điểm của tác giả bài viết này. Tạp chí Thông tin KHXH chỉ đồng tình một phần với tác giả, nhưng xét thấy những nội dung này là những gợi ý có ý nghĩa cho công tác nghiên cứu. Bởi vậy, xin mời bạn đọc tham khảo.

Bị thúc bách bởi yêu cầu đánh bại tham nhũng trong những năm gần đây, Tổng thống Nga Vladimir Putin luôn là một người đầy ý thức về sứ mệnh của mình. Ông đã thắng tay với Vladimir Gusinsky, một kẻ có vai vế trong giới truyền thông về tội lạm dụng công quỹ. Putin đang đòi dẫn độ trùm tư bản Boris Berezovsky đang lưu vong tại London về tội lừa đảo. Chiến dịch nổi tiếng nhất của Tổng thống Nga là chống lại công ty dầu lửa lớn Yukos do tỷ phú Mikhail Khodorkovsky điều khiển. Chính phủ đã tịch thu hữu hiệu Yukos vào cuối năm 2004. Cựu CEO của nó bị khởi tố về tội lừa đảo và trốn thuế tại một phiên tòa và đang phải chịu án 8 năm tù tại một trại lao động Siberia.

Khodorkovsky là thành viên nổi bật nhất trong số các đầu sỏ mới, tầng lớp

doanh nhân Nga đã tích lũy được khối lượng của cải và quyền lực khổng lồ sau khi Liên Xô sụp đổ. Giữa những năm 1990, chính phủ đã bán đấu giá những tài sản then chốt của Nhà nước cho các nhà doanh nghiệp có quan hệ tốt. Những nhà tư bản trẻ này nhận lời thách thức chuyển các ống khói Xô Viết gần như đang giấy chết thành những đèn hiệu của nền công nghiệp. Các doanh nghiệp đã có thể phát triển nhờ lợi dụng một hệ thống luật pháp yếu kém không bảo vệ được các quyền sở hữu và sự thi hành các khế ước. Rất nhanh, những kẻ có vai vế mới này đã thành công ngoài tất cả mọi mong đợi, tích lũy được những nguồn của cải hàng tỷ USD. Và vì ít tin vào khả năng của hệ thống pháp luật Nga trong việc bảo vệ tài sản của họ, các nhà doanh nghiệp mới đã

áp dụng một chính sách bảo hiểm riêng - chi tiền cho các chính trị gia, các quan tòa và các quan chức khác.

Sự nổi lên của các đầu sỏ này đã đặt nước Nga vào một tình thế lưỡng nan. Chính phủ cần bảo vệ các nguồn động lực của sự hưng thịnh kinh tế chưa từng có của đất nước. Từ năm 1999, Tổng sản phẩm quốc nội của Nga tăng bình quân mỗi năm 7%, và các công ty dầu lửa do các đầu sỏ chiếm hữu tăng sản lượng của chúng còn nhanh hơn. Đồng thời, các vụ giao dịch mờ ám trong giới doanh nghiệp lớn chưa bao giờ khiến người ta hài lòng, và chúng có thể che đậy nạn tham nhũng tràn lan và những điểm yếu về kinh tế. Nhưng đối với Putin, dường như không hề có khó khăn nào. Ông đã lựa chọn việc tấn công chống lại các đầu sỏ dưới một ngọn cờ đạo đức, ngọn cờ đó hứa hẹn phanh phui tham nhũng từ trong một số ít người giàu có.

Rủi thay, đó là một cách tiếp cận sai lầm và không tính tới các lợi ích rộng hơn của nước Nga. Sự theo đuổi sốt sắng của Putin trong việc khống chế các đầu sỏ là được chi phối bởi toan tính chính trị - nhà dân túy không thích người giàu, cộng thêm một sự thèm muốn phát triển các nhà doanh nghiệp và quan chức để nắm lấy tài sản của các đầu sỏ đang tuột dốc. Nó cũng được chi phối bởi nhu cầu giữ vững sự lãnh đạo sắt của ông trong nền chính trị của đất nước. Khodorkovsky từng ngấm ngầm có những tham vọng chính trị rất lớn, và cả Gusinsky và Berezovsky đều thao túng các phương tiện truyền thông để tiến hành công kích miệng nhằm vào Putin. Những người không bị chiến dịch của Putin loại khỏi cuộc là những người đủ thông minh để biết dừng đúng lúc. Chẳng hạn, Roman Abramovich, triệu phú có thể lực về dầu lửa ở Nga được coi là đã ngã giá mua bán kiểu

Faust nào đó với Tổng thống Nga, đã bán công ty dầu lửa Sibneft của ông ta cho công ty công nghiệp khí đốt quốc hữu Gazprom vào mùa thu năm ngoái với giá 13 tỷ USD. (Ngoài ra, Abramovich còn hứa tài trợ xây dựng một sân bóng đá quốc gia mới, trao các cổ phần của ông ta trong một công ty truyền hình cho Kremlin, tự từ bỏ một số lượng lớn cổ phần tại Aeroflot - một công ty hàng không quốc tế Nga, và RusAl - một công ty ngành nhôm của Nga. Một tháng sau, Putin tái bổ nhiệm ông ta làm thống đốc Chukotka, vùng cực đông bắc Nga, dù Abramovich sống ở London.

Đương nhiên tham nhũng thì phải chống. Nhưng các đầu sỏ không tệ hại đến mức như Putin đã khiến đồng bào của ông hình dung về họ. Sự xuất hiện của các đầu sỏ là kết quả tự nhiên của các điều kiện kinh tế, luật pháp và chính trị ở Nga ngày nay. Các ngành công nghiệp dầu lửa và luyện kim với quy mô lớn đang phát lên như chưa bao giờ được thế nhờ các chủ doanh nghiệp địa phương có được cơ hội để xoay chuyển chúng. Hoàn toàn tự nhiên khi một dóm người giàu lên, một số còn cực giàu. Thật khó hình dung làm thế nào một nền kinh tế thị trường được thực hiện trong những điều kiện đó mà lại không đẻ ra một tầng lớp siêu giàu.

Chúng ta có chấp nhận người giàu không? Xét cho cùng, đó là vấn đề tư tưởng. Lịch sử cho thấy, chủ nghĩa tư bản chín muồi chấp nhận các đầu sỏ, trái lại, các hệ thống yếu hơn thì không.

Sự trở về của nam tước trộm cướp

Đầu sỏ hoàn toàn không phải là thứ đặc hữu của Nga. Phần lớn các nước đều kiêu hãnh vì có một tầng lớp những kẻ có quyền thế rất giàu và móc nối tốt về mặt chính trị. Tây Âu còn chưa nhìn thấy sự sa sút của tầng lớp thượng lưu

của nó. Tại Hàn Quốc, các *chaebol* do gia đình điều hành thống trị giới doanh nghiệp. Trùm tư bản hiển hách nhất Thailand, Thaksin Shinawatra, đã trở thành Thủ tướng Thailand trên thực tế. Trái lại, chủ nghĩa dân túy kinh tế sai lầm đã hưng thịnh ở một số vùng Mỹ Latin, họ trực tiếp phản đối quyền lực đã xác lập của các đầu sỏ. Tình cảm này đã được Hugo Chavez, tổng thống Venezuela khích lệ. Đầu sỏ cũng đã mở rộng ra các vùng khác ở Liên Xô cũ, nổi bật nhất là Ukraine và Kazakhstan.

Có lẽ sự đối chiếu xác đáng nhất với sự nổi lên của các đầu sỏ Nga là sự nổi lên của các đầu sỏ trong thời kỳ đầu của Mỹ. Những người giàu đã dựng nên các đế quốc công nghiệp và giao thông vận tải lớn của Mỹ cuối thế kỷ XIX có thể tương đương với các tỷ phú Nga ngày nay. Thực sự, những điều kiện kinh tế giúp các nam tước trộm cướp Mỹ, như họ vẫn được gọi thế, nổi lên là giống với tình hình Nga trong những năm 1990. Chính phủ khuyến khích sở hữu tư nhân của các doanh nghiệp lớn. Các nền kinh tế quy mô lớn mọc lên trong các ngành công nghiệp đặc thù, đặc biệt là luyện kim, dầu lửa và đường sắt. Sự tập trung của cải như vậy chỉ có thể xuất hiện ở những nước có các thị trường rộng lớn, như Mỹ và Nga. Cả nước Mỹ công nghiệp hóa ở thế kỷ XIX lẫn nước Nga hậu cộng sản đều trải qua sự biến đổi kinh tế nhanh chóng. Quá trình đó cũng tạo điều kiện để tích lũy của cải.

Phần lớn các nam tước trộm cướp buổi đầu của Mỹ đều kiếm tiền nhờ đường sắt. Số khác tập trung vào các nguồn tự nhiên, như đế quốc dầu lửa của John D. Rockefeller và đế quốc sắt thép của Andrew Carnegie. Điều giống nhau là tầng lớp doanh nhân đang xuất hiện ở Nga có lợi ích to lớn trong các thị trường dầu lửa và kim loại của đất nước

họ. Trong số 26 tỷ phú Nga được Horbes nhận diện năm 2005, 12 người kiếm tiền trong ngành kim loại, 9 trong ngành dầu lửa và 2 trong ngành than (hiện nay Nga xếp thứ ba, sau Mỹ và Đức về số lượng các nhà tỷ phú). Tín dụng lãi suất thấp và việc cho không tài sản nhà nước, như đất xung quanh các đường sắt, đã giúp các nam tước trộm cướp Nga phát lên. Tương tự, việc bán rẻ các tài sản thời Xô Viết cũ, thông qua tư nhân hóa trực tiếp hay là thông qua thị trường cấp 2, đã khiến những người như Khodorkovsky giàu lên một cách khó tin trong vòng vài năm.

Nỗi buồn chán của các nhà tỷ phú

Giống như các thủ lĩnh công nghiệp Mỹ trước họ, các đầu sỏ Nga đã gây ra sự tranh luận rất lớn. Đương nhiên, sự phàn nàn phổ biến nhất là nguồn của cải quá đồ sộ của họ, hay đúng hơn, công chúng cho rằng họ kiếm được quá nhiều tiền vào lúc mà khoảng cách giữa người giàu và người nghèo đang mở rộng. Trong thực tế, cách nhìn nhận của công chúng về điều này là sai lầm. Theo Ngân hàng Thế giới, mức độ bất bình đẳng ở Nga là tương đương ở Mỹ và thấp hơn nhiều mức trung bình ở các nước Mỹ Latin. Nghèo đói đang giảm đi nhanh chóng nhờ sự tăng trưởng cao của đất nước - sự tăng trưởng đó có được một phần là do sự ủng hộ từ các doanh nghiệp của các đầu sỏ.

Trong giới chính trị Nga, sự phê phán thường nhằm vào các trùm sỏ này với lý do nguồn của cải của họ có được nhờ những thu nhập không chính đáng. Sách báo từng viết về việc tư nhân hóa theo phương thức đổi các khoản cho vay lấy cổ phần vào năm 1995, trong đó các đầu sỏ cho Chính phủ Nga vay tiền để đổi lấy cổ phần trong các công ty có giá trị nhất của nước này. Trí thông minh bình thường của những người phê phán cho rằng các đầu sỏ đã kiếm được của

cải của họ trong các cuộc tư hữu hóa này. Nhưng trong thực tế, họ đã giàu rồi. Phần lớn những doanh nghiệp này, nổi tiếng như Yukos và Sibneft, hoạt động khá tốt, điều đó đã làm cho công nghiệp dầu lửa của Nga sống lại. Đến năm 2000, hàng năm Yukos nộp 5 tỷ USD tiền thuế, có lẽ ngang với giá trị công ty này vào năm 1995. Như vậy, về mặt kinh tế, việc tư nhân hóa kiểu cho vay đổi lấy cổ phần của Nga là một quá trình thành công đối với Moskva và dân Nga.

Một sự chỉ trích phổ biến khác cho rằng những đầu sỏ này là ký sinh trùng chẳng sản xuất ra cái gì cả. Nhưng thực ra những đầu sỏ này rơi vào một tình cảnh khó khăn: họ sản xuất ra càng nhiều thì dường như họ càng không được hoan nghênh. Năm 2000, sau khủng hoảng tài chính ở Nga và sau khi nhiều đầu sỏ chủ chốt quyết định trở thành hợp pháp hoàn toàn, hợp lý và nộp thuế và góp những khoản tiền lớn cho sự nghiệp từ thiện thì quan điểm của công chúng trở nên càng tiêu cực hơn.

Điều trái khoáy là, vấn đề thực sự đối với các đầu sỏ dường như là tính minh bạch. Người ta không chửi người giàu khi hàng tỷ USD lặng lẽ biến mất khỏi tài sản nhà nước, vì họ không nhìn thấy điều đó xảy ra. Tư hữu hóa dường như còn khiến người ta căm ghét hơn là trộm cắp đơn thuần. Các đầu sỏ đã trở thành mục tiêu chỉ trích nhiều hơn của công chúng, dù rằng họ không còn là trộm cắp mà là sản xuất, bởi vì công chúng nhìn thấy nhà máy, xe lửa và xe ca của họ và rút ra kết luận riêng của mình về nguồn của cải cá nhân của họ. Những quỹ kế mà bằng chứng các đầu sỏ kiếm tiền càng mờ ám, họ càng an toàn trước sự chỉ trích của công chúng. Các khoản thuế họ nộp càng nhiều, họ càng trở nên bị lộ diện.

Không ai cho rằng các đầu sỏ có bàn tay sạch. Những năm đầu của nước Nga sau 1991 là một thế giới kiểu *Hobbes* cho doanh nghiệp - một bức tranh bản thủ, ở đó của cải đạt được nhờ sức mạnh của đồng tiền. Trong môi trường đó, các đầu sỏ hối lộ quan chức, ăn cắp tài sản và phạm vào đủ loại tội ác. Và một khi có thể, họ lợi dụng các móc ngoặc chính trị của mình để bòn rút nhiều nguồn lực của Nhà nước và phá hoại quyền sở hữu của người khác. Nhưng vấn đề cơ bản của xã hội Nga là tình trạng yếu về pháp luật, không ai không lợi dụng sự rút lui của Chính phủ. Thực ra, bắt giam những kẻ tham gia vào các vụ giao dịch mờ ám không thể đặt một đất nước vào quỹ đạo đúng đắn khi mà tham nhũng đã tràn lan như là ở Nga. Trong thực tế, nền hành chính công của đất nước này đã mục nát đến mức nghe nói các chức vụ bộ trưởng và thống đốc bang của Nga có thể mua bán với giá mấy chục triệu USD. Đối với hệ thống quyền lực của Nga, điều cần thiết là phải cung cấp các quy tắc minh bạch, chắc chắn và có thể tin cậy để quản lý hành vi thương mại. Và vì vậy, yêu cầu cơ bản của các đầu sỏ - bảo hộ các quyền của họ đối với tài sản mới có được - là một yêu cầu chính đáng.

Cái giá của thành công

Ngày nay, kẻ thù chủ yếu của chủ nghĩa tự do Nga không còn là chủ nghĩa xã hội nữa, mà là chủ nghĩa dân túy mù mờ. Các nhà chính trị khuấy động tình cảm dân túy chống lại người giàu vì các nhà doanh nghiệp lớn đang nổi lên thiết tha nắm lấy tài sản của họ. Nhưng không một trật tự tư bản tốt đẹp nào có thể phát triển nếu không có sự tôn trọng các quyền sở hữu. Khi Putin tổng giám Khodorkovsky và trừng phạt Yukos bằng những khoản thuế và tiền phạt, hành động của ông

được tán thưởng rộng khắp. Nhưng kết quả là khoản thuế quan trọng và các cải cách tư pháp đã bị nguy hại và độ tin cậy của các quyền sở hữu bị xói mòn thêm một bước. Dù cho Khodorkovsky có phạm những tội trạng này hay không, thì các phương thức và biện pháp ngoài tư pháp của Putin cũng không đáng giá với những gì mà ông ta đã đặt đất nước ông vào rủi ro. Các quyền sở hữu ở phương Tây buổi đầu cố nhiên không hoàn thiện. Nhưng chủ nghĩa tư bản đã thành công ở phương Tây và khó thành công ở bất cứ đâu khác vì chỉ có phương Tây là bảo vệ các quyền sở hữu.

Vậy Chính phủ Nga sẽ làm gì để thay vào đó? Đơn giản là cổ xúy chủ nghĩa tư bản. Nếu Nhà nước muốn thay đổi địa vị của các đầu sỏ, thì Nhà nước có thể đặt ra những yêu cầu hợp lý đối với họ hoặc thay đổi môi trường kinh tế, luật pháp và chính trị mà họ hoạt động trong đó. Nhưng trước hết Nga phải đưa ra cam kết chính trị kiên định đối với các nguyên tắc tự do kinh tế. Điều đó có nghĩa là các quyền sở hữu của tất cả mọi người, kể cả các tỷ phú, phải được bảo vệ.

Thực tế hơn, Putin cần bằng cách nào đó tìm kiếm một phương thức để đưa các đầu sỏ vào guồng. Các đầu sỏ sẽ nộp khoản thuế lớn một lần vào quốc khố. Bù lại, các quyền sở hữu của họ sẽ được bảo đảm. Hơn thế, chính phủ có thể mở rộng ân xá cho các đầu sỏ đã vi phạm các quy tắc tư nhân hóa trước đây, coi đó là một phần của một giao

dịch lớn. Putin đã thăm dò khả năng của một pháp lệnh hạn chế 3 năm vì những lời phàn nàn về tư hữu hóa tại một cuộc gặp mặt với các nhà doanh nghiệp Nga đầu năm 2005, như vậy có thể ông ta vẫn tuân theo ý tưởng của mình, mặc dù những lời nói của ông chưa được thể hiện bằng hành động. Một sự giao dịch như vậy cho phép nhà nước gom được những khoản thu nhập tài chính đáng kể - hàng tỷ USD -, chúng giúp Putin để lại ấn tượng mạnh trước công chúng. Điều tồi tệ nhất mà Putin có thể làm là tiếp tục chiến dịch chống các đầu sỏ. Vụ Yukos khiến Nga tổn thất khoảng 10 tỷ USD về sản lượng dầu lửa chỉ riêng trong năm 2005, một sự đổ vỡ mà Nga không chịu đựng nổi.

Sự nổi lên của các đầu sỏ là một giai đoạn tự nhiên trong sự phát triển đột phá của chủ nghĩa tư bản ở một đất nước rộng lớn với những nhà máy cỡ lớn và một hệ thống luật pháp nghèo nàn. Sự phát triển của nhiều đầu sỏ mạnh ở Nga gợi ra rằng nó đang trên đường đi tới một chủ nghĩa tư bản tốt đẹp kiểu Anh - Mỹ. Nhưng việc thổi lên những ngọn lửa của chủ nghĩa dân túy rất có thể dập tắt cả nền kinh tế thị trường tự do lẫn nền dân chủ. Rút cục, không giải pháp chính trị nào có thể đứng vững nếu không được hậu thuẫn bởi một cam kết tư tưởng vững chắc và rộng rãi về một nền kinh tế tự do. Dù Putin và nhân dân Nga có thể không ưa các đầu sỏ, thì sự xuất hiện của họ vẫn báo hiệu những ngày tốt đẹp sẽ tới.